

Олександр ГІСЕМ

«ГАЛИЦЬКЕ ПИТАННЯ» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УСРР ТА ПОЛЬЩІ

«Галицьке питання» як комплекс проблем міжнародних відносин після Першої світової війни, пов'язаних з національним самовизначенням і державною належністю Східної Галичини, було важливим чинником міжвоєнної дипломатії в Східній Європі.

Але, незважаючи на важливість, наукова розробка цієї проблематики просувалась вкрай повільно і на початковому етапі вже мала ідеологічне навантаження. Першим бачення «галицького питання» у зовнішній політиці УСРР висвітлив Голова Раднаркому УСРР і за сумісництвом нарком закордонних справ республіки Х. Раковський¹. Уся наступна радянська історіографія лише розвивала його основні тези. Серед радянських дослідників хотілось би згадати праці Ю. Сливки, який на значному фактичному матеріалі намагався висвітлити це питання.

Зі здобуттям Україною незалежності відкрились можливості неупередженого комплексного вивчення «Галицького питання» у тому контексті, в якому воно стояло у 1920–30-ті роки. Серед сучасних українських дослідників можна відзначити праці М. Гетьманчука, О. Павлюка, О. Бетлій, О. Красівського, І. Васюти, З. Захожай, М. Литвина та ін².

Також до цього питання привернута увага і російських дослідників. Серед них можна відзначити праці В. Зубачевського та В. Савченка³.

Завдяки цим та іншим дослідженням було нагромаджено значний фактичний матеріал, визначено концептуальні підходи. Проте зовнішньополітичний курс УСРР у «галицькому питанні» розглядався лише як епізод радянської зовнішньої політики. На нашу думку, дослідника-

ми не врахована та самостійна роль, яку в цьому питанні намагалась відігравати УСРР і, зокрема, її дипломати і партійні лідери.

Під час Першої світової війни ідея національно-територіального розмежування у Європі набула особливої гостроти і актуальності. У цьому контексті постало питання і про долю Галичини, що на той час була у складі Австро-Угорщини. Головним претендентом на цю територію виступала Росія, яка намагалася завершити «справи великого князя Івана Калити», як було сказано у маніфесті головнокомандуючого російською армією великого князя Миколая Миколайовича⁴. Проте дві російські окупації (1914–1915, 1916–1917 рр.) так і не розв'язали даного питання на користь Росії.

Із загибеллю самодержавства і приходом до влади Тимчасового уряду Росія вже не могла ігнорувати гасла права націй на самовизначення, що вплинуло на долю частини Галичини, окуповану російськими військами. Відбулися деякі поступки у національному питанні. Але влітку 1917 р. Росія остаточно втратила Галичину і вже не могла проводити щодо неї активну політику.

У свою чергу правлячі кола Австро-Угорщини, що розвалювалася під тиском національно-визвольних рухів і поразок на фронтах, прийняли рішення про виділення українських земель в окремих Коронний край.

Після жовтня 1917 р., коли до влади у Росії прийшли більшовики, наріжним каменем радянської зовнішньої і національної політики стало те, що національні і територіальні проблеми розглядалися під кутом зору класової боротьби і світової революції. У цьому ключі знаменними є слова В. Леніна: «...Ми не гарантуємо нічого ні одній, ні другій нації, [...] через всі можливі шляхи йдемо до своєї класової мети»⁵.

У період 1917-1920 рр. більшовики активно користувалися цією формулою у боротьбі з національними рухами і національними державними утвореннями, що постали на теренах колишньої Російської імперії. Не оминула цього і Україна, в якій більшовики лише з третьою спроби змогли утриматися при владі. Так, вже перший радянський уряд (Народний Секретаріат), що постав у грудні 1917 р. в Харкові, заявив, що буде «прагнути до створення таких умов, за яких весь український народ, що живе на Україні, в Галичині, Буковині і Угорщині, незалежно від кордонів, що його розділяє, міг би жити як єдине ціле»⁶.

Ця заява є важливою з огляду на те, що це було перше визнання з боку більшовиків існування єдиного українського народу від Карпат до Дону. До того ж, на VIII конференції РКП(б), що відбулася у грудні 1919 р. було підтверджено, що РКП(б) «стоїть на точці зору самостійності УСРР»⁷.

З початком радянсько-польської війни керівництво УСРР у своєму зверненні до робітників і селян оголосило Галичину частиною української національної території⁸ і, відповідно, мало власне бачення майбутньої долі цієї землі.

Напередодні війни, 26 лютого 1920 р. при ЦК РКП(б) було створено Галицьке бюро. 23 квітня 1920 р. у Києві на конференції галицьких і буковинських комуністів був обраний Галоргком при ЦК КП(б)У. Галоргком через Галбюро постійно інформував ЦК РКП(б) про становище в Галичині та Буковині. З наближенням Червоної армії до Галичини 8 липня 1920 р. у Харкові на спільному засіданні Галоргкому і Політбюро ЦК КП(б)У було створено Галицький революційний комітет (Галревком) на чолі з В. Затонським. По тому, як частини Червоної Армії наступали, Главревком переїхав до Тернополя, де проголосив на частині окупованої території Галичини незалежну Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку (ГСРР). Нове утворення мало стати плацдармом для поширення світової революції. Але поразка більшовиків у війні з Польщею призвела до ліквідації ГСРР (23 вересня 1920 р.). Хоча Галревком офіційно був розпущений, насправді він продовжував існувати і став у майбутньому одним з каменів спотикання у дипломатичних відносинах між Польщею та УСРР.

Під час мирних переговорів у Ризі радянська сторона обстоювала право Східної Галичини на самовизначення і після того, як Червона армія залишить її територію, наполягала на визнанні Польщею її незалежності. Особливо на цьому наполягав відряджений до Риги представник Галревкому М. Баран. Проте, наразившись на рішучий спротив поляків, радянські представники швидко погодилися на кордон, за яким Східна Галичина лишалась у межах Польщі.

Свідченням того, що більшовики не претендують на Галичину мало стати і те, що Комуністична партія Східної Галичини у 1921 р. була визнана частиною Комуністичної партії Польщі.

На нашу думку, таке «легковажне» ставлення більшовиків до кордонів пояснюється тим, що для них, на цьому етапі, вони виступали як символ фіксації межі просування радянської влади, а не природними і умотивованими межами держави.

Підписавши у березні 1921 р. Ризький мирний договір, радянські республіки визнали західний кордон по річці Збруч і відмовилися від «усяких прав і претензій на землі, розташовані на захід від кордону, описаному в статті II цього Договору»⁹. Більшовицьке керівництво примирилося з поразкою прямого експорту революції. Однак це означало не відмову від самої ідеї, а лише видозміну тактики щодо розвитку революційного руху. Віднині на перший план виступили заходи, пов'язані з використанням можливостей Комінтерну, місцевих комуністичних організацій, агентурної роботи розвідки, радянських дипломатичних установ тощо.

Під час переговорів у Ризі, коли стало зрозумілим, що УСРР матиме дипломатичні відносини з Польщею, постало питання про вироблення власного курсу щодо цієї країни. Член радянської делегації Є. Квірінг у своїх листах до Х. Раковського накреслив основні тези такої політики. Так, він зазначав: «Жодним чином ми не можемо залишитися байдужими до подальшої долі Галичини і захоплених у нас Волині і Холмщини. УСРР стає природним політичним і культурним центром для мас українського селянства цих областей, що підпали під панську руку. Ми не можемо відмовитися від революційної роботи серед цих мас. Я вважаю, що створення самостійного посольства у Варшаві і консульств у Львові, Тернополі, Станіславі... сильно допоможе у цій роботі»¹⁰.

Далі він стверджував: «Відторгнення від УСРР значної частини Волині з українським населенням у декілька мільйонів душ і приєднання Східної Галичини до Польщі – ставлять перед нашою партією та урядом нові завдання: взяти під своє ідейне і організаційне керівництво революційний рух, який в результаті польської окупації буде неодмінно наростати у цих районах...» Говорячи про гасла, під якими має відбуватися революційний рух, Клірінг зазначав: «Гасла руху повинні бути спрощені і неодмінно пов'язані з національною свідомістю селянських мас: проти польського пана, за землю для українського

селянина, за владу рад, тобто українського селянства в ім'я об'єднання відторгнутих районів з УСРР, тобто в ім'я державного об'єднання всіх трудящих мас України і організації Галицької Радянської Соціалістичної Республіки. Національний момент повинен у всій агітації зайняти найпомітніше місце. Засоби боротьби – збройне повстання і, відповідно, організація ревкомів». У той же час він застерігав: «Але окупований район не може перемогти власними силами. Потрібно підтримку і її повинні дати ми... Вся справа, звичайно, в тому наскільки вдало обраний момент». Посилаючись на досвід під час Другої радянсько-української війни 1919 р. він стверджував: «...Ми повинні з відповідними корективами йти тепер тим же шляхом, яким ми йшли тоді»¹¹.

Забігаючи наперед, можна констатувати, що запропонована Клірінгом програма дій у «Задачах партії в окупованих Польщею українських районах» лягла в основу всієї наступної політики УСРР у галицькому питанні.

Як свідчать документи, відправним пунктом у виробленні нової політики стосовно Галичини стало проведене 27 грудня 1921 р. розширене засідання політбюро ЦК КП(б)У, яке розглянуло «Питання про Галичину». У доволі розгорнутій ухвалі були визначені такі принципові положення: у будь-які угоди з буржуазними угрупованнями не входить; не допускати в межі УСРР українські частини, дислоковані в Галичині, і вести серед них роботу; надавати матеріальну допомогу друкованим органам у Галичині тощо¹².

Таким чином, західноукраїнські землі стали важливим чинником радянсько-польських стосунків. Вони активно використовувалися для генерування комуністичних, прорадянських настроїв на теренах Польщі та протидії силам колишньої УНР.

Стратегічний напрям політики щодо західноукраїнських земель був фактично продовженням політики 1919–1920 рр., але в нових умовах.

Офіційно на міждержавному рівні радянська сторона не торкалася «галицького питання» аж до середини 1922 р., прагнучи не дратувати правлячі кола Польщі в умовах, коли відносини між сторонами і так були напруженими.

Як наслідок, було втрачено кілька сприятливих моментів для розв'язання східногалицького питання з урахуванням радянської по-

зиції. Найбільш сприятливим був момент напередодні проведення Генуезької конференції. Саме тоді позиція Польщі була найбільш вразливою. У той час Франція подала до реєстрації¹³ у Лізі Націй договір між Англією, Францією, Чехословаччиною, Румунією та Королівством СХС, підписаний у Севрі 10 липня 1920 р. про межі держав, що виникли на теренах Австро-Угорщини. 20 серпня 1920 р. цей договір підписав і представник Польщі. З тексту договору випливало, що Східна Галичина є окремим краєм, що межує з Румунією та Польщею. Юридично Польща зрікалася прав на Східну Галичину, визнаючи її окремішність. До того ж прем'єр-міністр Великобританії Д. Ллойд-Джордж стояв на позиції розв'язання східногалицького питання шляхом самовизначення, як це було визначено країнами Антанти у їхньому рішенні 25 червня 1919 р.

Небезпека втрати Східної Галичини зчинила справжню бурю у польській пресі. Польський МЗС навіть намагався внести питання про Східну Галичину до розгляду на конференції в Генуї. Але побоювання Польщі виявились марними: великі держави переймалися на той час зовсім іншими питаннями. Радянська ж дипломатія вимагала міжнародного визнання радянських республік і налагодження антиверсальського співробітництва з Німеччиною.

Коли стало зрозумілим, що галицьке питання може бути вирішеним на користь Польщі, радянська сторона вдалася до рішучих дій. У межах другого дипломатичного наступу радянська влада вирішила порушити і галицьке питання¹⁴.

Позиція УСРР була викладена в дипломатичній ноті від 3 жовтня 1922 р. Підтвердивши готовність виконувати умови Ризького договору, уряд УСРР водночас заявив, що не буде вважати законним і обов'язковим жодне рішення, що торкається державного ладу Східної Галичини, яке буде прийняте без його участі і вільного волевиявлення галицьких українців¹⁵.

Поштовхом до цього стала ухвала сеймом 26 вересня 1922 р. з ініціативи міністра закордонних справ Г. Нарутовича закону про принципи воєводського самоуправління у Львівському, Тернопільському і Станіславському воєводствах. Закон передбачав утворення воєводських сеймів з певними законодавчими правами, дозвіл на користування в органах адміністрації українською мовою, відкриття у Львові «русько-

го» університету. Будь-яку форму федеративного входження Східної Галичини до складу Польщі політики відкидали: «Коли ми говоримо про федерацію, то тим самим будемо змушені визнати, що ці території для нас чужі, принаймні є чимось відмінним від Польщі. А коли говоримо про приєднання, то ставимося до них як до того, що є польське або буде польське»¹⁶.

На основі цього закону у листопаді 1922 р. у Галичині мали бути проведені вибори до польського і місцевого сеймів.

Польський уряд вважав успішне проведення виборів у Галичині своїм головним завданням. Ю. Новак згодом написав у своїх спогадах: «Особливо важливою справою було спокійне проведення виборів у Східній Малопольщі. Якби вибори там були зірвані внаслідок терористичних заворушень, це могло б уже не тільки поставити під питання суверенітет Польщі над цією частиною держави, бо, власне, він уже був під питанням, але так його підкопати, що в результаті могло б дійти до втрати цих територій [...] Тому вирішення цього питання було найважливішим, якщо не єдиним, завданням кабінету»¹⁷.

Під час виборчої кампанії до польського сейму ситуація в Східній Галичині, яка була і до того вкрай складною, загострилася. «Саботажницький» рух українського населення, що почався наприкінці 1921 р. (підпалювання поміщицьких маєтків, майна польських колоністів, руйнування державних приміщень), з літа 1922 р. набув масового характеру. Для опанування цим рухом утворився ситуативний союз різнорідних сил: Українська військова організація (УВО) Є. Коновальця, уряд ЗУНР в екзилі на чолі з Є. Петрушевичем і спецслужб УСРР (зокрема Закордоту). Питання формування союзу і взаємодія його учасників залишаються відкритими. На основі джерельної бази можливо констатувати наступне: всі вище зазначені сили готували повстання з метою відірвати Східну Галичину від Польщі і вели переговори про взаємодію. Зокрема передбачалось задіяти загони УВО, інтерновані частини УГА в Чехословаччині (близько 10 тисяч), частину інтернованих у Польщі вояків Армії УНР, партизанські загони керовані Закордотом, збройні частини галичан у складі Червоної армії та українські політичні партії Галичини. Головним постачальником зброї виступав Закордот. Головну роль в об'єднанні цих сил відігра-

вало Повноважене представництво (посольство) УСРР у Варшаві, а персонально – О. Шумський, який вважав, що війна з Польщею неминуха і її треба підштовхнути. Крім того, вся підготовка тривала на тлі дипломатичного тиску з боку УСРР на Польщу – другий дипломатичний наступ, який був розроблений і впроваджувався радянськими дипломатами. Цікавим у діяльності Закордоту в Галичині є те, що він не використовував комуністичні гасла, а лише українські національні.

Упродовж 1922 р. на західноукраїнських землях здійснено низку саботажно-диверсійних актів, зокрема 38 на залізничному транспорті. Крім того були спалені військові склади і магазини біля Перемишля; на шляху Львів-Бібрка пошкоджено системи телеграфно-телефонного зв'язку, поруйновано залізничні станції, їхні окремі об'єкти в Сопотові, біля Кутів і в Городку, здійснено 8 спроб підризу залізничної колії, спалено приміщення поліції в Яворові, Городку, Угневі, Судовій Вишні. Цього ж року виконано 20 замахів на зрадників і польських посібників, 10 – на поліцейських та їхніх агентів, 7 – на польських військовиків¹⁸.

Влітку-восени 1922 р. сталося 2300 підпалів польських поміщицьких господарств, фільварків, інших об'єктів польської власності¹⁹.

За офіційними польськими повідомленнями у вересні 1922 р. було підпалено 77 урядових будинків і фільварків, пущено під укіс 6 поїздів, здійснено 7 нападів на великі телеграфні лінії²⁰.

Для підтримки діяльності партизанських груп у прикордонній смузі на території УСРР було розміщено десять таборів під виглядом сільськогосподарських підприємств (комун), створено запаси зброї, яка активно переправлялася в Галичину. До цих груп загальною чисельністю декілька тисяч чоловік добирали лише галичан, які у минулому служили в австро-угорській армії та в Українській Галицькій армії (УГА), переважно у кавалерії. Найвідомішим з них був загін (50 чол.) колишніх чотарів УГА Степана Мельничука, Петра Шеремети та Івана Цепка, який прийшов з території радянської України і здійснював рейд Тернопільщиною, аж поки не був розбитий польськими військами. Галревкомом і Закордот здійснювали координацію дій партизанських груп. Про цілеспрямованість таких акцій радянської сторони свідчить і розпорядження від 12 травня 1922 р. радянським розвідувальним органам: «1. Продовжувати і надалі підготовчу роботу. Здійснити

всі заходи, щоб апарат активної розвідки не розкладався. Визнати одним з завдань активної розвідки вияв настроїв місцевого населення і у випадку стихійного руху взяти на себе керівництво ним за згодою місцевих парторганів»²¹.

Події в Східній Галичині широко коментувалися пресою сусідніх країн. Так, у пресовому звіті уряду ЗУНР за час від 25 липня по 2 серпня 1922 р. повідомлялося про публікації на сторінках часопису «Вечірнє чеське слово» за 27 липня 1922 р. У публікації зазначалося, що виступи українців проти польського панування «перебирають форму партизанської війни», що «озброєні відділи галицьких повстанців підпалюють осідки польських колоністів, нищать залізничні і телеграфні проводи, мости і касарні [казарми. - Авт.] польської жандармерії, вбивають польських командантів, комісарів та інших», що «ціле українське населення підтримує цей рух»²².

Багатьох поляків у Східній Галичині охопила паніка. Преса ендеків біла на сполох, звинувачуючи уряд у бездіяльності і вимагаючи запровадження надзвичайного стану. Наприкінці жовтня ендеки розгорнули у Львові справжній терор проти українців. Сотні молодиків, озброєних кастетами, палицями і вогнепальною зброєю, нападали на українців і на своїх політичних супротивників. Вибухнули бомби у приміщеннях «Просвіти», Наукового товариства ім. Т.Шевченка та в Академічному домі у Львові, будинках української гімназії в Долині та товаристві «Сокіл» у Станіславі²³.

Польський уряд мобілізував усі сили для забезпечення виборів у Східній Галичині. Генералові Ю. Галлеру, армія якого в 1919 р. відіграла вирішальну роль в українсько-польській війні, були надані надзвичайні повноваження, до краю введено додаткові підрозділи військ і поліції, проведено масові арешти. Напередодні виборів газета «Свобода» писала, що арештовано близько 5 тис. українців, а після виборів вона повідомила, що число арештованих перевищило 10 тис.²⁴. За ґратами опинилися редактори газет «Діло» (Ф. Федорців), «Свобода» (М. Струтинський), «Земля і Воля» (А. Головка) та багато інших. До речі, остання газета таємно фінансувалася радянським урядом.

Загалом, протягом 1922 р. польська поліція затримала близько 20 тис. українців. За словами В. Мартинця, було «заарештовано весь ак-

тив УВО, що не встиг перебраться за кордон або укритися в краю. За цього удару УВО ще в 1923 р. не могла опам'ятатися»²⁵.

Важливою, з огляду на придушення руху в Галичині, стала операція польських спецслужб з викрадення і арешту командирів інтернованих частин УГА в Чехословаччині²⁶.

За допомогою військових і поліційних репресій генералові Ю. Галеру вдалося придушити партизанський і саботажницький рухи.

Крім того, Польща звернулася з низкою дипломатичних нот, у яких було викрито причетність радянської сторони до діяльності збройних груп на теренах Галичини (Ноти від 26 жовтня, 9 листопада, 27 листопада, 31 грудня 1922 р.)²⁷. У ноті від 27 листопада польський уряд гостро зреагував на назву Східна Галичина, яка використовувалась у радянській ноті, вважаючи це територіальною претензією. У ноті ця територія однозначно називається Східною Малопольщею, яка є невід'ємною частиною Польщі. І на ці території поширюється все польське законодавство, а мешканці є польськими громадянами²⁸.

У таких складних обставинах вибори до сейму і сенату Польщі відбулись відповідно 5 і 12 листопада 1922 р. У виборах до сейму взяло участь лише 38,2% виборців Східної Галичини, до сенату – 35,3%²⁹. У той час як в етнічно польських воєводствах голосувало від 68 до 87%³⁰.

Завдяки закону про воєводську автономію і проведення виборів польський уряд здійснив кроки, які фактично посприяли тому, аби Верховна рада Антанти вирішила питання Східної Галичини на користь Польщі.

Ще одним фактором, що посприяв реалізації планів Польщі стало завершення у вересні 1922 р. роботи по проведенню радянсько-польського кордону на місцевості. Наприкінці листопада лінія кордону була передана змішаній прикордонній комісії для охорони³¹.

Сприятливою для Польщі була і міжнародна ситуація. У листопаді 1922 р. у Великобританії на виборах перемогли консерватори, ставлення яких до Польщі було прихильнішим, ніж у лейбористів. Польський прем'єр-міністр В. Сікорський (став прем'єром 16 грудня 1922 р.) зробив усе можливе, щоб переконати новий англійський уряд у необхідності зміцнення «санітарного кордону», що мав відділяти Європу від Радянського Союзу.

12 лютого 1923 р. польський сейм у зверненні до західних держав поставив за вимогу узаконити умови Ризького договору від 18 березня 1921 р. як чинника «господарської і політичної необхідності, невідмінної умови стабільності в Європі». Водночас уряд В. Сікорського оголосив декларацію, в якій пообіцяв на підставі Конституції 1921 р. врегулювати відносини у Східній Галичині і захищати права місцевого українського населення. Цього було досить, щоб Рада послів Антанти в Парижі 19 березня 1923 р. надала Польщі всі юридичні права на володіння Східною Галичиною і офіційно визнала східні кордони Польської держави, встановлені Ризьким мирним договором.

Така наполеглива політика Польщі щодо Східної Галичини та інших українських земель має своє пояснення. Так, у документі «Загальні напрямки політики на східних кресах», що датований 7 квітня 1923 р., зазначається: «Для майбутньої могутності держави території східних воєводств мають вирішальне значення. Стосовно складного стратегічного і політичного становища вони мають суттєве значення для захисту держави у випадку війни з Росією. Без них при перенесенні східних кордонів до р. Німан і Буг доля майбутньої польсько-російської війни завжди вирішуватиметься в межах країни над Віслою. Роз'єднання Литви з Ковном і Росією, що означало позбавлення безпосереднього сусідства Німеччини і Росії, наявність сильних кордонів з нашою союзницею Румунією – особливо важливі факти, які пов'язані з остаточним рішенням щодо справи наших східних кордонів. У міжнародному аспекті воно свідчить про могутність Речі Посполитої та її історичну роль на Сході. У випадку перенесення кордону до лінії Керзона, Польща стає другорядною державою, позбавивши того впливу, який вона повинна мати як з огляду на історичні традиції, так і з перспективи розвитку і сучасного становища польського народу»³².

Після рішення Антанти від 15 березня 1923 р. більшовицьке керівництво різко змінило тактику. Зникла обережність у дипломатичних висловлюваннях щодо Східної Галичини і Польщі взагалі. Щодо оцінки подальшої радянської політики слушним є висновок Ю. Сливки: «Щодо міжнародного аспекту, то Сталін і його оточення силкувалися використати “українську карту”, зокрема факт окупації західно-українських земель іноземними державами, як один з дійових засобів

експорту комуністичної революції та російської експансії в країни Центральної й Західної Європи»³³.

У квітні 1923 р. питання про анексію Східної Галичини Польщею обговорювалося на VII Всеукраїнській конференції КП(б)У та другій сесії ВУЦВК. Х. Раковський у своєму виступі на сесії вказав, що УСРР протестує проти насильства над населенням Східної Галичини, яке більше, ніж на три чверті, складається з українців. Він назвав приєднання Східної Галичини до Польщі актом насилля і додав: історія свідчить, що жоден акт насильства не буває довготривалим. А голова ВУЦВК Г. Петровський запевнив, що уряд УСРР протестуватиме проти окупації і буде «піднімати питання про вирішення східногалицької проблеми перед народами всього світу»³⁴.

Також голова раднаркому Раковський звернувся з дорученням до заступника наркому закордонних справ Яковлева визначити основні напрямки політики УСРР щодо Польщі. Той переадресував дане доручення Шумському, який уклав «Тези нашої політики щодо окупованих Польщею та Румунією українських областей» (17 травня 1923 р.), в яких, як писав сам Шумський, «накидав основні думки, що б дати більш-менш оформлений матеріал для обговорення цього питання на Політбюро»³⁵.

У своїх «Тезах...» Шумський висловив такі думки: 1) використувати політичну рівновагу, що встановилася в Європі; 2) вести нашу боротьбу з капіталістичними державами двома шляхами: зміцненням революційного робітничого руху всередині цих країн і підтримкою визвольного національного руху в колоніях і багатонаціональних державах; 3) використовувати український рух у Галичині, Волині, Холмщині, Підляшші (у Польщі), Буковині та Північній Бессарабії (у Румунії) з метою ослаблення цих прикордонних держав; 4) накреслити щодо цих областей і зростаючого в них національного руху певну політичну лінію і активно та послідовно її проводити; 5) не визнавати належності цих областей до Польщі та Румунії; 6) підтримувати боротьбу за створення «Галицько-Волинської держави», за умови її зовнішньополітичної орієнтації на УСРР; 7) підтримати приєднання українського руху на Волині, Холмщині та Підляшші до галицького, як найбільш організованого з метою «спільної боротьби проти Польщі»;

8) підтримати український рух у Буковині та Бессарабії з метою створення автономної української області в Румунії; 9) надавати українській еміграції з цих областей право притулку і створити на території УСРР центр цієї еміграції³⁶.

Під впливом нової радянської політики II з'їзд Комуністичної партії Польщі (КПП), що відбувся восени 1923 р., виступив на користь єдності українського і білоруського народів, розділених радянсько-польським кордоном. КПСГ була перейменована на Комуністичну партію Західної України (КПЗУ) і її повноваження для діяльності було розширено на Волинь, Холмщину, Полісся. КПЗУ взяла курс на приєднання Західної України до УСРР³⁷. До її лав долучилось чимало колишніх вояків УСС, УГА, членів УВО. У конфіденційному документі від 20 серпня 1923 р. під грифом «Строго довірочно. По прочитанню знищити», адресованому Є. Петрушевичу, повідомлялося: «З усіх областей ВО (мається на увазі УВО – Авт.) приходять звіти про поширення акцій комуністів... В деяких центрах ВО перейшли найкращі члени в комуністичний табір»³⁸.

Питання східногалицької проблеми знайшло своє продовження у радянській зовнішній політиці і в 1924 р. Уряд СРСР порушив питання Східної Галичини на англо-радянській конференції, яка розпочала роботу в Лондоні 14 квітня 1924 р. Радянська сторона запропонувала «проводити політику перегляду державних кордонів на етнічній основі з застосуванням плебісциту у всіх випадках, коли це виявиться необхідним»³⁹. 12 серпня радянська делегація на конференції оголосила «Декларацію про Східну Галичину». У ній вказувалося, що РСФФР і УСРР у Ризі зберегли за Східною Галичиною право на національне самовизначення і відкидають рішення Ради Послів від 14 березня 1923 р.⁴⁰

У конгрес Комінтерну (червень-липень 1924 р.) визнав українське питання одним з найважливіших у Європі, а його розв'язання необхідним в інтересах пролетарської революції в Польщі, Румунії та Чехословаччині⁴¹.

Польський уряд гостро реагував на такі випадки радянської сторони. 23 серпня 1924 р. у меморандумі радянській стороні він звинуватив СРСР у тому, ніби його виступи за розв'язання «неіснуючого питання» про Східну Галичину суперечать тексту і духові Ризького

миру. Відповідаючи на польські звинувачення, радянська сторона надіслала Польщі 5 серпня і 2 вересня 1924 р. дві ноти. Так, у ноті від 5 серпня говорилося, що відмова від прав на територію за Ризьким договором, аж ніяк не означає, що доля населення Східної Галичини байдужа для УСРР. Держави, які підписали Версальський договір, порушили основний принцип своєї політики про вільне волевиявлення населення Східної Галичини, тому радянська сторона залишається у «порушеному питанні на своїй попередній точці зору»⁴². Стосовно Східної Галичини, у радянській ноті від 22 вересня 1924 р. зазначалося, що Союзний уряд не може визнати встановлений для цієї країни міжнародний статус, оскільки він був рішенням трьох держав без залучення до цього рішення уряду Союзу Радянських Соціалістичних Республік⁴³. Тому радянський уряд, говорилося у ноті, не може розглядати східногалицьке питання як внутрішню справу Польщі і бачить у ньому «невирішену остаточно міжнародну проблему»⁴⁴.

Крім дипломатичних заходів, радянська сторона продовжувала використовувати і інші засоби впливу на Польщу. До 1925 р. радянські спецслужби з активної розвідки продовжували перекидати на територію Волині і Галичини диверсійні загони, а революційно-терористична діяльність КПЗУ тривала до 1938 р.⁴⁵.

Упродовж наступних років, як свідчать документи, аж до 1933 р., політбюро ЦК КП(б)У неодноразово звертався до Москви щодо надання коштів на «українську» роботу в Польщі. У 1927 р. генеральний секретар ЦК КП(б)У Л. Каганович обґрунтовував ці потреби таким чином: «Ми повинні завоювати на свою користь симпатії більшості українського населення шляхом негласної державної підтримки з боку УСРР українського національного руху. Необхідно також забезпечити наш вплив через прихильні до нас місцеві культурно-просвітницькі, економічні українські організації в Польщі»⁴⁶.

Надалі вся «українська» робота в Галичині фактично припинилася. Голодомор 1932-1933 рр. остаточно розкрив очі українству за кордоном на те, чим є радянська влада. До того ж УСРР вже втратив будь-яку роль у проведенні політики щодо українства за її межами.

Таким чином, після поразки у війні з Польщею і укладення Ризького миру радянське керівництво взяло курс у межах реалізації ідеї сві-

тової революції на організацію широкомасштабної підривної роботи та території зарубіжних країн. Українська радянська дипломатія взяла найактивнішу участь в організації світової комуністичної революції, діючи у тісній співпраці з розвідувальними органами радянських республік, партійними спецслужбами і структурами Комінтерну. Симптоматично, що керівництво НКЗС УСРР і дипломатичний корпус мали прямий стосунок до структур Комінтерну, розвідувальних служб ВУНК-ДПУ, партійної спецслужби Закордоп, розвідувального управління РСЧА. Об'єктом особливої оперативної зацікавленості розвідслужб радянських республік була територія Польщі. У підривній діяльності повноважне представництво УСРР у Варшаві й українські радянські дипломати відігравали вагомий, а іноді й самостійну роль. Вони виступали координаторами антипольських заходів, надавали необхідну розвідувальну інформацію, прикривали нелегальну роботу спецслужб. Згодом, як згадував Г. Беседовський (повноважний представник СРСР у Варшаві) «політичну лінію» в Польщі визначав не НКЗС, а представник Комінтерну І. Уншліхт⁴⁷.

ПРИМІТКИ:

¹ Раковський Х. Анексія Східної Галичини й УСРР. – Харків, 1923.

² Гетьманчук М.П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. – Львів, 1998; Він же. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). – Львів, 2008. Павлюк О. Зовнішня політика ЗУНР // Київська старовина. – 1997. – №3–4; Бетлий Е. Западноукраинская Народная Республика в центральноевропейском контексте // Європа [Журнал Польського інститута міжнародних дел]. – 2004. – Т. 4. – №3 (12); Красівський О. Східна Галичина й Польща в 1918–1923 рр. Проблеми взаємовідносин. – К., 1998; Він же. Польсько-українські відносини в Східній Галичині в контексті польської національної політики (1918–1923 рр.). – К., 1999; Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). – Львів, 2006; Захожай З. В. Документи ЦДАГО України про політику більшовицького керівництва щодо західноукраїнських земель (1921–1939 рр.) // Архіви України – 2000. – №4–6; Литвин М. Історія ЗУНР. – Львів, 1995.

³ Зубачевский В. А. Политика России в отношении восточной части Центральной Европы (1917–1923 гг): Геополитический аспект. – Омськ, 2005; Савченко В. Восточнославянско-польское пограничье 1918–1921 гг.

(Етносоціальна ситуація і державно-політичне розмежування). – М., 1995; Савченко В. Н. Восточная Галиция в 1916–1920 годах (этнополитическая ситуация в крае) // Отечественная история. – №2, 2004.

⁴ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Ужгород, 1923– Т.1. Доба Центральної Ради. – С. 6.

⁵ Ленін В. І. Про право націй на самовизначення / Повне зібрання творів. – К., 1970. – Т. 25. – С. 276–277.

⁶ Никольников Г.Л. Брестский мир и Украина. – К., 1981. – С. 48.

⁷ Восьмая конференція РКП(б). Протоколи. Декабрь 1919 г. – М., 1961. – С. 13.

⁸ Документи і матеріали по історії советско-польських відносин / АН СРСР. Ін-т славянознавства і балканістики; в 12 т. – М., 1965. – Т.3. – С. 38. (далі ДМІСПО).

⁹ Traktat pokoju Polska a Rosją s Ukrainą. Ryga 18 marca 1921. 85 lat później. – Warszawa, 2006. – S. 49.

¹⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф.4, оп.1, спр.14, арк. 36–37.

¹¹ ЦДАВО України. – Ф.4, оп.1, спр.14, арк. 8–10.

¹² Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф.1, оп.6, спр. 16, арк. 11–12.

¹³ Лише зареєстровані в Лізі націй договори набирали законної чинності.

¹⁴ За період 1921–1923 рр. українська радянська дипломатія провела два дипломатичні наступи проти Польщі. Перший у березні–грудні 1921 р., другий – влітку 1922 – навесні 1923 рр. Докладніше див.: Гісем О. Перший дипломатичний наступ УСРР на Польщу (1921 р.) / Наукові записки. 36. праць молодих вчених та аспірантів. – К.: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2005 – Т.11. Він же. Дипломатичний наступ УСРР на Польщу в другій половині 1922 – на початку 1923 рр. / Пам'ять століть. – 2005. – № 6.

¹⁵ ЦДАВО України. – Ф.4, оп.1, спр.591, арк. 197–197а.

¹⁶ Цит. за Гетьманчук М.П. Українське питання. – С. 140.

¹⁷ Nowak J. Wspomnienia z ławy rządowej. Kraków, 1938. – S. 80–81.

¹⁸ Український революціонер. Рік І. Ч. 4. – 1 листопада 1926. – С. 1–2; Рік ІІ. Ч. 1(7). – 13 лютого 1927. – С. 2–3.

¹⁹ Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. – Дрогобич, 1994. – С. 40–41.

²⁰ Вісті. – 3 листопада 1922 р. – № 248.

²¹ Цит. за Улунян А.А. Коминтерн і геополітика: балканський рубіж, 1919–1938 гг. – М., 1997. – С. 69; Национальный вопрос на Балканах через

призму мирової революції: В документах центральних російських архівів начала-середини 1920-х років. В 2 частих. – М., 2000. – Ч.1: май 1922 г. – май 1924 г. – С. 17–18.

²² ЦДАГО України, ф. 269. – Документи президіальної канцелярії ЗУНР і Є. Петрушевича.

²³ Діло. – 1922. – 24, 29 вересня; Свобода – Львів, 1922. – 1 жовтня.

²⁴ Свобода. – 1922. – 5, 11 листопада.

²⁵ Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. Спогади і матеріали до передісторії та історії українського організаційного націоналізму. – Вінніпег, 1949. – С. 53.

²⁶ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБ України). – Ф.5, спр. 59881, том 27, арк. 323–324.

²⁷ ЦДАВО України. – Ф.67, оп.1, спр.2, арк. 163–165, 162, 166–168.

²⁸ ЦДАВО України. – Ф.67, оп.1, спр.2, арк. 166–167.

²⁹ Підраховано за: Rzeressy T. i W. Sejm i Senat Rzeczypospolitej Polskiej 1922–1927. Poznan, 1923. – S. 298–325, 404–415 (підрахунки зроблено за територією виборчих округів № 48–55, без урахування Бжозувського і Кросненського повітів, де більшість становило польське населення).

³⁰ Там само. – С. 476–477.

³¹ Змішана радянсько-польська прикордонна комісія встановила 2280 стовпів на лінії кордону загальною довжиною 1412,2 км. ДМИСПО. – Т.4. – С. 192.

³² Цит. за Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918-1923 рр. Проблема взаємовідносин. – К., 1998. – С. 257.

³³ Сливка Ю. Україна в Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти // Україна: культурна спадщина, національна свідомість. Державність. – Львів, 1997. – Вип. 3-4. – С.7–8.

³⁴ Вісті ВУЦВК. – 14 квітня 1923 р. – № 79.

³⁵ ЦДАВО України. – Ф.4, оп.1, спр.615, арк. 46.

³⁶ ЦДАВО України. – Ф.4, оп.1, спр.615, арк. 47–48.

³⁷ Волянук М., Маланчук В. Поширення марксистсько-ленінських ідей на Західній Україні. – Львів, 1960. – С. 144.

³⁸ ЦДАГО України, ф. 269. – Документи президіальної канцелярії ЗУНР і Є. Петрушевича.

³⁹ ДВП ССРСР. – Т. 7. – С. 197–198.

⁴⁰ ДВП ССРСР. – Т. 7. – С. 423.

⁴¹ Волянук М., Маланчук В. Поширення марксистсько-ленінських ідей... – С. 144–145.

⁴² ДВП ССРСР. – Т. 7. – С. 444–446.

⁴³ ДВП СССР. – Т. 7. – С. 467–468.

⁴⁴ ДВП СССР. – Т. 7. – С. 468.

⁴⁵ Тарас А. Е. Анатомия ненависти (Русско-польские конфликты в XVIII-XX вв.). – Минск, 2008. – С. 502–524; Материалы «Особой папки» Политбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) по вопросу советско-польских отношений 1923–1944 гг. // РАН. Ин-т славяноведения и балканистики и др. / ред. И. И. Костюшко. – М., 1997.

⁴⁶ ЦДАГО України. – Ф.1, оп.16, спр. 13, арк. 137

⁴⁷ Biesiedowski G. Z. Pamiętniki dyplomaty sowieckiego. – Katowice, 1929. – S. 51.